

11. Olimpijskij sport: 2 t. / V. N. Platonov, M. M. Bulatova, S. N. Bubka [i dr.]; pod obshh. red. V. N. Platonova. – K.: Olimp. I-ra, 2009. – T.1.

12. Pangelova N. Je. Istorija fizychnoi' kul'tury / N. Je. Pangelova. – Navch. posibnyk. – Osvita Ukrainy. – 2010.

13. Sutula V. A. Nekotorye protivorechija v razvitii sovremennoj teorii sporta / V. A. Sutula, Jan Czin'-tjan' // Teorija i praktika fizicheskoj kul'tury. – 2001. – №4. – S.16–17.

14. Suchasnyj tlumachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy: 65 000 sliv / Za zag. red. d-ra filolog. nauk, prof. V. V. Dubichyns'kogo. – H.: VD «ShKOLA», 2006.

15. Tymoshenko Ju. Social'no-gumanitarna skladova v systemi pidgotovky fahivciv fizychnogo vyhovannja i sportu / Ju. Tymoshenko // Teorija i metodyka fizychnogo vyhovannja i sportu. – 2007. – №3. – S.120.

16. Shtejnbah V. L. Ot Olimpij do Moskvy / V. L. Shtejnbah. – M.: Det. lit., 1980.

Pinchuk E. A., Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, National University of Physical Education and sport of Ukraine (Ukraine, Kiev), liga.viktoria@ukr.net

Koliadych E. V., absolutist, National University of Physical Education and sport of Ukraine (Ukraine, Kiev), Mikhail-ibragimov@ukr.net

Physical culture and sports in the historiographical discourse

The article deals with the problems of the formation and modern development of the physical culture and sports worldview as a meaningful cultural value of it as an important construct for the humanization of the historical process. We are talking about the need to form an attractive attitude to sports and physical education as a necessary condition for the formation of the youth's life position. In the context of the «philosophy of sport», the problem of the social role played at different historical stages by sport and physical education in the imagination of people about the strength and beauty of one's body, its content and purpose.

Keywords: sport, physical education, sense, value, historiography, sports and physical worldview.

* * *

УДК [930(47+57):351.854]«1931»

Слободян С. О.,
аспірант кафедри історії нового та новітнього часу,
Чернівецький національний університет
ім. Ю. Федьковича (Україна, Чернівці),
stasslobodian@gmail.com

ЛИСТ Й. СТАЛІНА ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ПРОЛЕТАРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ»: КОНТЕКСТ, ЗМІСТ, НАСЛІДКИ

Досліджується одна з найбільш відомих публікацій Й. Сталіна – його лист до редакції журналу «Пролетарська революція» під назвою «Про деякі питання історії більшовизму». Автор вивчає обставини появи листа, аналізує його зміст і реакцію на нього радянських істориків. Незважаючи на емоційність листа, його зміст був чітко підпорядкований політичним цілям Й. Сталіна і його планам на історичну науку. Агресивно захищаючи беззришність В. Леніна, як «справжнього більшовика», він дав зрозуміти, що і критика нового «вождя» є також неприпустимою. Використання таких висловів, як «гнилий лібералізм» на адресу редакції і «троцькістський контрабандист» на адресу істориків змусило і тих і інших переглянути принципи своєї роботи і значно з більшою увагою ставитися до виступів і публікацій найвищого партійного керівництва. Публікація листа у сукупності з іншими заходами Центрального комітету партії призвела до того, що керівництво написанням найважливіших історичних праць перейшло безпосередньо до Й. Сталіна і його оточення.

Ключові слова: Й. Сталін, Е. Ярославський, сталінізм, історики, історична політика.

Державна політика у галузі історичної науки в СРСР у період сталінізму залишається одним з найбільш цікавих об'єктів дослідження у пострадянській історіографії. На думку англійського вченого Леонарда Шапіро, висловлену ним у праці «Комуністична партія Радянського Союзу» ще в 1960 році, найважливішим досягненням Сталіна у встановленні контролю над

думками було захоплення історіографії партії [18, с. 656]. Поворотним моментом, що ознаменував остаточне утвердження диктатури на «історичному фронті» стала публікація листа Й. Сталіна до редакції журналу «Пролетарська революція» під заголовком «Про деякі питання історії більшовизму» [15].

Науково обгрунтована оцінка цієї публікації, вільна від політико-ідеологічних умовностей стала можливою на теренах Радянського Союзу тільки наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Значний вклад у розробку цього питання здійснили радянські історики А. Алаторцева у статті «Радянська історична наука на зламі 20–30-х років» [1] та В. Дунаєвський у статті «Про лист Сталіна до редакції журналу «Пролетарська революція» і його вплив на науку і долі людей» [3]. Обидві праці, опубліковані у збірнику «Історія і сталінізм», зберігають свою наукову цінність і до сьогодні, так само, як актуальними в цілому залишаються і дані їх авторами оцінки впливу листа на історичну науку.

Однак вони дали лише початок дослідженням у цій сфері. За останнє десятиліття була здійснена чимала робота з опрацювання значної кількості архівних матеріалів, які дозволяють значно глибше вивчити контекст листа і прослідкувати за процесами, які відбувалися за межами уже відомих офіційних промов і публікацій. Варто відзначити вагомий вклад укладача збірників документів «Й. В. Сталін. Історична ідеологія в СРСР у 1920–1950 роки: Переписка з істориками, статті і нотатки з історії, стенограми виступів» [12] і (спільно з Д. Бранденбергером) ««Короткий курс історії ВКП(б)». Текст і його історія» [6], які окрім самих документів включають в себе змістовні і досить об'ємні коментарі науковця. Цікавим також для нас є науково-дослідний проект Російського державного гуманітарного університету «Історична наука і партійно-державна ідеологія в епоху сталінізму. 1929–1953 рр.». У рамках нього, крім окремих статей студентів і аспірантів, була видана монографія А. Юганова «Російська національна держава: Життєвий світ істориків епохи сталінізму» [20], у якій на основі численних архівних матеріалів відображена взаємодія істориків і влади.

Як правило, під час висвітлення листа Сталіна до редакції журналу «Пролетарська революція» і пов'язаних з ним подій, дослідники звертають увагу на тон листа і на його довгострокові наслідки, а саме «проробку» окремих істориків і їх репресії у наступні роки. У той же час змісту листа не приділяється достатньо уваги. Мета статті – більш детально розглянути зміст цього важливого документу, проаналізувати його основні акценти і таким чином наблизитися до розуміння причин і цілей його публікації.

Період кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. характеризується становленням культури особистості Сталіна, утвердженням його влади і сталінської моделі взаємодії влади з творчою та науковою інтелігенцією. Одночасно з витісненням свого останнього крупного політичного опонента в боротьбі за владу – Бухаріна, Сталін почав реалізувати власну лінію державного будівництва, одним з ключових елементів якої було посилення адміністративного, а нерідко і силового тиску на категорії населення, задіяні у різних сферах суспільного і економічного життя країни з метою

встановлення тоталітарного державного контролю над ними.

Генсек навіть намагався теоретично обґрунтувати посилення держави, яка у працях класиків марксизму поставала у якості знаряддя експлуатації. Виступаючи на XVI з'їзді ВКП(б) 27 червня 1930 року, Сталін оголосив свою формулу: «Вищий розвиток державної влади з метою підготовки умов для відмирання державної влади» [16, с. 235–373].

Ф. Енгельс вважав, що пролетаріат тимчасово потребує держави «не в інтересах свободи, а в інтересах придушення своїх противників, а коли стає можливим говорити про свободу, тоді держава, як така, перестає існувати» [19, с. 5]. Таким чином, не тільки з теоретичних міркувань, але, в першу чергу, з практичних, для посилення державної влади Сталіну була необхідна «класова боротьба». 9 липня 1928 року, виступаючи на пленумі ЦК він висунув тезу, яка стала однією з основоположних у сталінізмі, – класова боротьба неминуче загострюється з просуванням країни до соціалізму [14, с. 171–172].

«Класова боротьба» стала неодмінним елементом «культурної революції», у ході якої на межі 20–х – 30–х років було репресовано чимало представників «старої інтелігенції», що стало значним ударом по всій історичній науці Радянського Союзу. Мова йде не тільки про відому «Академічну справу», сфабриковану ОДПУ проти істориків Академії наук СРСР, але й аналогічні справи в Українській та Білоруській республіках.

Однак досить швидко стало зрозумілим, що ці заходи не дали потрібного результату, а саме встановлення безумовного контролю на цій «ділянці ідеологічного фронту». Справа в тому, що марксистські історики на чолі з М. Покровським вели запеклу боротьбу проти своїх колег з Академії наук упродовж усіх 20–х років. Після усунення своїх непримиренних ворогів і головних конкурентів, новоспечені «червоні професори» нарешті стали монополістами у своїй сфері. Таке значне посилення позицій марксистських істориків аж ніяк не було вигідним для Й. Сталіна, у якого були свої плани щодо історичної науки. Тому необхідно було здійснити ще один удар, спрямований цього разу безпосередньо на істориків–марксистів.

Таким ударом став відомий лист Сталіна до редакції журналу «Пролетарська революція», опублікований у 6 номері цього журналу в 1931 році. Приводом для написання листа стала стаття А. Слуцького під назвою «Більшовики про німецьку соціал–демократію в період її передвоєнної кризи» [11], видана також у 6 номері цього журналу роком раніше. Обрана автором тема, хоча з точки зору сучасного дослідника може здатися досить нішевою, в час публікації статті була значно більш актуальною. Взагалі, будь–які питання історії партії набули надзвичайної гостроти в період боротьби за владу. І хоча станом на 1930 рік Й. Сталіну уже вдалося закріпити за собою статус безумовного лідера партії, спроектувати це лідерство в минуле вустами радянських істориків він ще не встиг, тому щонайменше для нього історія партії залишалася питанням вельми чутливим.

Зміст роботи А. Слуцького викликав деяке занепокоєння редакції, адже стаття була опублікована як дискусійна, але в цілому був витриманий в дусі радянської історіографії 20–х років. Хоча автор і зробив

висновок про «деяку недооцінку Леніним центристської небезпеки в німецькій партії до війни», в цілому висловлювався про нього вкрай позитивно, відзначаючи його геніальність. Таким чином, фігура Леніна, хоч і була в значній мірі оточена пієтетом, у статті А. Слуцького ще не наділена ореолом безгрішності. Цікаво, як автор критикує Г. Зінов'єва за те що до А. Бебеля у нього «немає критичного відношення: це – незаперечний авторитет, який веде партію правильним шляхом» [11].

Загалом же стаття складається з критичного аналізу висловлювань, що характеризують взаємини найбільш впливових німецьких і російських теоретиків робітничого руху: А. Бебеля, К. Лібкнехта, К. Каутського, Р. Люксембург, Г. Плеханова, В. Леніна, К. Радека, Г. Зінов'єва. Згадується і Л. Троцький. Сталін же не згадується у статті жодного разу, що з наукової точки зору цілком природно, однак з політичної – це раз підкреслювало відсутність у нього якої–небудь значущої ваги у російському, а тим паче, міжнародному соціалістичному русі.

Сьогодні важко сказати напевне, чи було це однією з причин крайнього обурення генсека. Однак якщо взяти до уваги те, що він якраз у ці роки активно працював над утвердженням свого статусу головного теоретика партії, така стаття була для нього щонайменше невчасною. На це вказує і незадоволення Й. Сталіна, викликане прагненням редакції вести подальшу розробку «всього кола проблем, пов'язаних з відносинами більшовиків з довоєнним II Інтернаціоналом» [15, с. 85].

Проаналізувавши зміст листа Й. Сталіна ми можемо з більшою впевненістю говорити про інші причини його різкої реакції, а також про те, якого ефекту він намагався досягнути.

Перше, на що зверне увагу читач листа і що на перший погляд складає основний його зміст – це захист Й. Сталініми ім'я В. Леніна. Він розкриває наступний хід своїх міркувань: якщо В. Ленін недооцінював небезпеку опортунізму, то він не вів непримириму боротьбу з опортунізмом, а якщо він не вів такої боротьби, то він не був «справжнім більшовиком». Таким чином А. Слуцький був звинувачений у тому, чого він навіть не мав наміру робити, а саме, як не парадоксально, у запереченні більшовизму В. Леніна. Чи варто й казати, що визначення «справжній більшовик» не має під собою жодного наукового підґрунтя, а несе виключно політичний зміст.

Сталін був одним з тих, хто сприяв утвердженню культу Леніна ще у 20–ті роки і тоді ж навчився напрочуд вміло використовувати цей культ у своїх політичних цілях. Посилання на авторитет В. Леніна постійно з'являються у його роботах і виступах чи то для атаки на політичних опонентів, чи для доведення правильності своєї позиції з того чи іншого питання.

Генеральний секретар завжди підкреслював, що він – вірний учень Леніна, основні його теоретичні доробки – курс лекцій «Про основи ленінізму» і робота «До питань ленінізму» були включені в збірник з такою ж характерною назвою – «Питання ленінізму». Дуже показовою була масштабна кампанія, що проводилася у друці з нагоди 50–річчя Й. Сталіна, і ознаменувала початок епохи культу особистості. Основний зміст

кампанії полягав у позиціонуванні Сталіна як «кращого лєнінця» і наступника В. Лєніна на посту вождя партії.

Таким чином, підтримання культу Лєніна і піднесення його особи до статусу бездоганного лідера і генія здійснювалося Й. Сталіним з головною метою: перенесення цього статусу власне на себе, як «кращого учня» Лєніна і нового вождя. Повертаючись до визначення «справжній більшовик», не важко здогадатися, хто в першу чергу претендував на таке звання серед живих на той час партійців.

Й. Сталін не ставить перед собою мету вступити у наукову дискусію з А. Слущким, та й звертається він не до автора статті, а до редакції журналу, прямо вказуючи на недопустимість будь-яких дискусій з останнім: «Ви беретеся дискутувати проти цієї нісенітничі [рос. галиматї], проти цього шахрайського крющотворства. Але що тут власне дискусійного? Хіба не ясно і так, що розмовами про документи Слущкий намагається прикрити убожество і фальш своєї так званої установки?» [15, с. 95].

Для нас тут цікавою є не тільки стилістика і манера автора листа, але і його неприховане презирство до традиційних методів роботи історика, зокрема, роботи з джерелами. Він заявляє: «Хто ж, крім архівних щурів, не розуміє, що партії і лідерів треба перевіряти по їх справах, перш за все, а не тільки по їх деклараціях?» [15, с. 96]. Натомість пропонує, за його словами, «більш надійний метод» перевірки більшовиків за їх справами. Саме цей метод, за переконанням Й. Сталіна, повинен був стати основою статті, а не «метод копання в випадково підібраних паперах» [15, с. 97].

Замість того, щоб спростовувати ті чи інші положення статті А. Слущкого, Й. Сталін значну частину листа присвятив висвітленню власного розуміння зазначеної теми, додаючи сюжети, які сам вважав гідними уваги. Незважаючи на політичний тон листа, його автор формально аж ніяк не відмовлявся від істини, натомість зробивши спробу її монополізувати. З цією метою він використав нехарактерний і по суті чужий для історичної науки термін «аксіома». Так, «аксіомою», наприклад, тепер необхідно було вважати те, що лєнінізм виріс в безжальній боротьбі проти опортунізму Каутського і Троцького. Свій екскурс в історію партії генсек супроводжує фразами про «всім відомі» факти, оцінки, документи, тощо, в цілому створюючи враження про безапеляційність власних доводів.

Й. Сталін чітко дав зрозуміти, що опублікований лист виходить далеко за рамки обговорення одиної роботи і має принципове значення для радянської історичної науки як такої. Він декілька разів вживає прізвища критикованих ним науковців у множині («Волосевичі варті Слущких»), або, наприклад, фразу «Слущкий і компанія».

Для того, аби досягнути необхідного ефекту, Сталін не просто критикує окремі помилки авторів, чи редакції, а зводить ці помилки до цілої системи поглядів під назвою «троцькізм». Він не тільки намагається в чергове розвінчати особу Л. Троцького, ясно даючи зрозуміти, що все ще незадоволений тим, як останній зображений в історичних роботах, але і до крайності демонізує «троцькізм», оголошуючи його «передовим загоном контрреволюційної буржуазії» [15, с. 98].

Таким чином був уведений у широкий вжиток серед науковців політичний ярлик, що був на стільки ж небезпечний, як і невизначений, адже жоден з істориків не міг бути застрахованим від того, щоб бути зарахованим якщо не до троцькістів, то до, як пише Й. Сталін, «троцькістськи-мислячих людей».

Чому генсек обрав саме термін «троцькізм» у якості головної «хвороби» історичної науки і чому так часто і наполегливо в листі називав частину радянських істориків «троцькістськими контрабандистами»? Адже в 1931 році Л. Троцький уже не становив безпосередньої політичної загрози, навіть гіпотетичний його вплив на професійних істориків не міг бути настільки значним і загрозливим, як це виглядає у листі. Навряд це можна пояснити особистою неприязню до революціонера з боку Сталіна, адже останній відомий тим, що в політиці вмів відійти від емоцій на користь холодного розрахунку. Те, що лист вийшов в друк тільки через рік після публікації статті А. Слущкого, зайвий раз підтверджує, що, незважаючи на емоційність листа, його зміст був чітко підпорядкований конкретним цілям.

На межі 20-х – 30-х років йшла активна робота з розробки питань історії партії, історії революції, кінцевою метою якої було створення ґрунтовних і об'ємних узагальнюючих праць. У цей час в наукову роботу включилися нові, марксистські кадри – в основному випускники Інституту червоної професури (С. Дубровський, І. Мінц, М. Нечкіна, А. Панкратова, М. Рубінштейн, А. Шестаков та ін. [8, с. 232]), а також вихованці Комуністичної академії, Комуністичного університету ім. Я. Свердлова, Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук та інших навчальних закладів.

Молодими істориками-марксистами під керівництвом М. Покровського до річниці революції була написана колективна праця «Нариси з історії Жовтневої революції». Станом на 1927 рік вийшло два томи цієї роботи, у яких висвітлювалися події в основному лише до липня 1917 року. Самі ж події Жовтневої революції планувалося висвітлити у третьому томі. Однак, якщо згадати про ті політичні пристрасті, що розгоралися навколо історії партії і, зокрема, революції у ході політичної боротьби 1920-х років, не важко зрозуміти, яким був тиск на істориків, що займалися цими питаннями. Тому не дивно, що третій том цієї роботи так і не побачив світ [8, с. 450].

У той же час для більшовиків очевидно була необхідність написання ґрунтовної праці з історії партії. Про це йшла мова і на XV з'їзді ВКП(б), у ході якого нарком юстиції РСФРР і глава Центральної ревізійної комісії Д. Курський, торкаючись роботи історичних установ, зауважив: «незважаючи на десятиріччя Жовтневої революції, ми не маємо ще скільки-небудь наукової, до кінця доведеної історії нашої партії, особливо за найбільш цікавий її період останнього десятиліття» [7, с. 120].

Підготовку такої праці було покладено на найбільш наближеного до Сталіна історика і його вірного політичного соратника у боротьбі з опозицією Е. Ярославського. Під його редакцією у 1929 році вийшов 4 том «Історії ВКП(б)», присвячений подіям лютого – жовтня 1917 року. Хоча у книзі уже було чимало критики на адресу Л. Троцького, Л. Каменєва і Г. Зінов'єва,

висвітлення особи Й. Сталіна було все ще досить виважене.

Описуючи роботу редакції «Правди» весною 1917, автори згадали про помилкову позицію Й. Сталіна «в основних питаннях» [5, с. 77]. Підставою для цього, окрім іншого, були і слова самого Сталіна про його помилкову позицію в питаннях про мир і владу Рад, надруковані у передмові до його збірника статей і промов «На шляхах до Жовтня», що вийшов у 1925 році [13]. Однак навіть те, що сам генсек писав про себе у період внутрішньопартійної боротьби, вже аж ніяк не відповідало його новому баченню себе як «справжнього більшовика» і нового «вождя». Зайвим доказом цього є те, що ця самокритика Сталіна не була включена в жодне з прижиттєвих перевидань передмови [4, с. 397].

Таким чином, навіть написана під керівництвом найбільш приближеної людини з істориків партійна історія не відповідала політичним потребам Сталіна. Необхідно було знайти інструмент впливу на науковців, який би змусив їх не тільки суттєво переглянути напрацювання 20-х років, але й кардинально змінити принципи роботи з джерелами. Таким інструментом, як і в інших тоталітарних державах, став страх. Однак для того, щоб цей інструмент був ефективним, необхідно було вміло його спрямувати. Саме з цією метою був обраний, а точніше, придуманий Сталіним ярлик «троцькістський контрабандист».

Адже коли йде мова про історію партії, а особливо ключові її епізоди – революцію і громадянську війну, очевидно, що статус першої людини після Леніна, на який почав претендувати Сталін, належав саме Троцькому. Страх бути визнаним «троцькістським контрабандистом» повинен був змусити історика вперто ігнорувати всі свідчення про визначну роль Троцького у революції та громадянській війні, а коли ім'я останнього майже витіснене, набагато простіше на його місце вписати ім'я Сталіна. Крім того, з огляду на неприязнь і конфлікти, що виникали між ним і Троцьким, висвітлення будь-якої помилки Сталіна могло розцінюватися як «троцькістська контрабанда».

Для більшості інтелектуалів, які сліdkували за динамікою зміни внутрішньополітичної обстановки, справжні мотиви автора листа були зрозумілі, однак, як правило, залишалися між рядками. За декілька місяців після опублікування листа, у березні 1932 року колишнім соратником Й. Сталіна, М. Рютінім був підготовлений проект платформи під назвою «Сталін і криза пролетарської диктатури». У ній опозиціонер досить відверто викриває наміри генсека: «Переробити історію так, щоб Сталін зайняв у ній «належне» [рос. подобающее] йому місце великої людини, – ось сокровений смисл статті Сталіна. <...> Фальсифікувати історію партії під прапором її захисту, роздуги одні факти, змовчати про інші, сфабрикувати треті, посередність [рос. посредственность] звести на п'єдестал «історичної фігури» – ось в чому буде полягати суть переробки підручників з історії партії» [9, с. 202].

Досить швидко зрозуміли суть листа і ті, кому він був безпосередньо адресований – радянські історики. Уже через два дні після появи листа Е. Ярославський написав заяву до Сталіна. У ній він кається у своїх помилках, зокрема пише наступне: «Особливо ж важко

усвідомлювати, що через неухважність я допустив в IV томі таку характеристику Ваших поглядів весною 1917 року після повернення з заслання, яка, дійсно, лле воду на млин Слуцьких і Волосевичів» [6, с. 75].

Цей епізод у IV томі «Історії ВКП(Б)» дійсно неабияк занепокоїв Й. Сталіна. Якщо вірити записам у щоденнику С. Піонтковського, генсек в розмові з Е. Ярославським особисто поцікавився, хто з авторів книги зобразив його в березневі дні 1917 р. таким, що займав одну позицію разом з Л. Каменевим [12, с. 116].

Зрозумів свої «помилки» і сам А. Слуцький. За його ж словами, вони полягали в тому, що він «підійшов до питання академічно, а не політично» [20, с. 70]. Однак така відвертість, звісно, була неприйнятною і спричинила ще більший шквал критики.

На недопустимість протиставлення «об'єктивності» «політичній доцільності» окремо наголосив Л. Каганович у своїй промові з приводу 10-річчя Інституту червоної професури [12, с. 85]. На чернетці промови Сталін олівцем дописав, що «історія, в тому числі історія ВКП, повинна бути науковою, об'єктивною, абсолютною правдивою, що без цього історія втрачає науковий характер і перетворюється в міфологію» [12, с. 85].

Таким чином, якщо у 20-ті роки ХХ ст. «партійність», як один з основних принципів радянської історичної науки, означала обов'язковість використання класового підходу і марксистської методології, то тепер зміст цього принципу був зведений до відвертої політичної ангажованості під прапором «правдивої історії».

В. Кнорін у заключному слові під час обговорення листа в Товаристві істориків–марксистів висловився з цього приводу досить чітко: «Єдина об'єктивна наука є більшовицька, марксистська наука; ніякої іншої об'єктивності крім політично доцільної марксистсько–ленінської об'єктивності не існує і не може існувати» [6, с. 77].

Закінчуючи свій лист Й. Сталін ставить завдання для редакції журналу, яке після його публікації поширюється на всю історичну науку: «підняти питання історії більшовизму на належну висоту, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові, більшовицькі рейки...» [15, с. 101]. Для виконання цього завдання у тому вигляді, яким його розумів генсек, було задіяно увесь вплив Центрального комітету партії.

Усі радянські історичні журнали отримали вказівку надрукувати лист Й. Сталіна, додавши до нього редакційні роз'яснення щодо тієї тематики, на якій спеціалізується журнал [17, с. 453]. Як пише А. Панкратова у своєму листі до М. Покровського, у зв'язку з листом генсека була «поставлена на ноги вся історична громадськість» [1, с. 275]. У навчальних і наукових установах були терміново скликані засідання, на яких обговорювався зміст листа, засудження працівників, які так чи інакше могли бути запідозрені у «напівтроцькізмі» і «фальсифікаціях» історії і приймалися відповідні кадрові рішення.

Варто визнати, що і до цього обстановка серед істориків була досить нездорова, однак після публікації листа цькування істориків як в установах, де вони працювали, так і в друкованих виданнях набуло небачених масштабів. Як відзначив у своєму щоденнику

12 грудня 1931 р. С. Піонтковський, на практиці «проробка» листа Й. Сталіна «зводилася до того, що десятки викладачів вузів були звільнені і виключені з партії, людей за якісь помилки, зроблені п'ять років тому, викидали, виганяли, доводили ледь не до самогубства і божевілья» [2, с. 451].

Ті, хто опинився під вогнем критики, були змушені писати «покаянні» листи і статті в друковані видання, публічно визнавати і критикувати власні «помилки». Активно працював над порятунком своєї кар'єри Ярославський. Незважаючи на те, що в листі Й. Сталін чітко відмежовує його від «наклепників» і «фальсифікаторів» Слуцького і Волосевича, кажучи про нього як про історика без лапок, як про більшовицького історика партії, редактору «Історії ВКП(б)» довелося чимало попрацювати над відновленням своєї репутації. Його лист з визнанням помилок був опублікований у «Правді», протягом грудня–січня він часто публічно виступав з цього приводу: в ЦК ВКП(б), ЦКК, в Товаристві старих більшовиків, на районних і обласних партійних конференціях, тощо [1]. Можна уявити, як психологічно важко було науковцю в ці дні. Саме під враженням зустрічі з ним С. Піонтковський зробив цитований нами вище запис у щоденнику.

Рішенням Політбюро від 16 грудня 1931 р. було доручено Відділу культури і пропаганди ЦК з залученням В. Кноріна і Д. Мануїльського «організувати справу критичного перегляду всіх, що вийшли до тепер, підручників з історії ВКП(б), історії класової боротьби, Жовтневої революції і Комінтерну, а також всіх «політграмот» [10, арк. 4].

Основним наслідком опублікованого листа Й. Сталіна було встановлення контролю ЦК над історичною наукою. І мова йде не тільки про контроль над літературою і архівами, призначення редакцій історичних журналів і відомі методи суспільного, адміністративного і силового тиску, але й про безпосереднє і ретельне керівництво під час написання найбільш вагомих історичних праць.

13 грудня в розпал обговорень листа була подана доповідна записка до Політбюро ЦК заступника директора Інституту Маркса–Енгельса–Леніна (історія створення цієї установи – окрема сторінка утвердження сталінізму в науці) І. Товстухи. Її автор на підставі твердження, що завдання створення науково–розробленої історії партії не може бути виконане ні силами «істориків–одинаків», ні силами «окремих кустарних груп», визнає необхідним, «щоб робота ця протікала під найближчим, безпосереднім керівництвом ЦК» [6, с. 94].

Починаючи з 1931 року центр прийняття рішень щодо тематики і змісту найбільш вагомих історичних досліджень (як приклад – «Історія громадянської війни» та «Історія фабрик і заводів») був остаточно перенесений до ЦК. Зберігся лист Е. Ярославського до Й. Сталіна від 25 листопада 1931 року. У ньому, окрім іншого, історик ділиться задумом, що виник у нього і його колег щодо написання тритомної «Історії 15 років Радянської влади». Його питання «Чи потрібна для цього санкція ЦК?» Сталін підкреслив і на полях дописав «Так, потрібна» [12, с. 146].

Таким чином, лист Й. Сталіна до редакції «Пролетарської революції» був не тільки способом для генсека закріпити за собою статус найвищого арбітра у

історичних дискусіях і авторитетного теоретика, що було неважко після «радянзації» Академії наук і реорганізації Інституту К. Маркса і Ф. Енгельса. Це був, хоча і слабкий науково, але виважений політично документ, у якому закладені механізми впливу на історичну науку та інші так чи інакше дотичні до «ідеологічного фронту» сфери. Це і твердження про недопустимість дискусії щодо можливих помилок Леніна як «справжнього більшовика», у якому читалася така ж недопустимість висвітлення помилок його наступника; і звинувачення редакції у «головотяпстві», «що межує зі злочином, зрадою робочому класу» [15, с. 99], які можна вважати ледь не прямою погрозою для редакції друкованих видань, що можуть проявити «гнилий лібералізм» у своїй роботі; і використання ярлика «троцькістський контрабандист», який змушував історика бути особливо обережним у висвітленні партійної історії й постійно «зв'язатися» у своїй роботі з поглядами партійного керівництва. Завдяки цьому зміст листа в сукупності з іншими заходами ЦК визначально вплинув на вектор подальшого розвитку радянської науки і задав тон у взаємодії влади з істориками у наступні роки.

Список використаних джерел

- Алаторцева А. И. Советская историческая наука на переломе 20–30-х годов / А. И. Алаторцева // История и сталинизм / Сост. Мерцалов А. Н. – М.: Политиздат, 1991. – С.248–283.
- Дневник историка С. А. Пионтковского (1927–1934) / Отв. ред. А. Литвин. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2009. – 516 с.
- Дунаевский В. А. О письме Сталина в редакцию журнала «Пролетарская революция» и его воздействии на науку и судьбы людей / В. А. Дунаевский // История и сталинизм / Сост. Мерцалов А. Н. – М.: Политиздат, 1991. – С.284–297.
- Зимин А. У истоков сталинизма. 1918–1923 / А. Зимин – Париж, 1984. – 402 с.
- История ВКП(б) / сост. Д. Кин и др.; под общ. ред. Ем. Ярославского. – Т.4. – М.–Л., 1929. – 452 с.
- «Краткий курс истории ВКП(б)». Текст и его история: В 2 ч. / сост. М. Зеленов, Д. Бранденбергер. – Ч.1: История текста «Краткого курса истории ВКП(б)», 1931–1956. – М.: Политическая энциклопедия; Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2014. – 791 с.
- Курский Д. Отчет Центральной ревизионной комиссии / Д. Курский // XV Съезд Всесоюзной коммунистической партии–(б). Стенографический отчет. – М.–Л., 1928. – 1416 с.
- Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М. Нечкиной и др. – Т.4. – М.: Наука. – 854 с.
- Платформа «Союза марксистов–ленинцев» («Группа Рютина»). Сталин и кризис пролетарской диктатуры (начало) // Известия ЦК КПСС. – 1990. – №8. – С.200–207.
- Российский государственный архив социально–политической истории. – Ф.17. – Оп.3. – Спр.865.
- Слуцкий А. Большевики о германской социал–демократии в период ее предвоенного кризиса// Пролетарская Революция. – 1930. – №6 (101). – Режим доступу: <http://revtribuna.org/?p=859> (дата звернення: 24.07.2017).
- Сталин И. Историческая идеология в СССР в 1920–1950-е годы: Переписка с историками, статьи и заметки по истории, стенограммы выступлений. Сборник документов и материалов. Часть 1. 1920–1930-е годы / Сталин И.; сост., предисл., коммент. М. В. Зеленова. – СПб.: Наука–Питер, 2006. – 496 с.
- Сталин И. На путях к Октябрю: Статьи и речи. Март–октябрь 1917 / И. Сталин. – М., 1925. – 221 с.
- Сталин И. О индустриализации и хлебной проблеме // Сталин И. Сочинения. – Т.11. – М., 1949. – С.157–187.
- Сталин И. О некоторых вопросах истории большевизма. Письмо в редакцию журнала «Пролетарская Революция» // Сталин И. Сочинения. – Т.13. – М., 1951. – С.84–102.
- Сталин И. Политический отчет Центрального комитета XVI съезду ВКП(б) // Сталин И. Сочинения. – Т.12. – М., 1949. – С.235–373.

17. Такер Р. Сталин. История и личность: Путь к власти. 1879–1929; У власти. 1928–1941 / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 864 с.

18. Шапиро Л. Коммунистическая партия Советского Союза / Пер. с англ. В. Франк. – Флоренция, 1975. – 933 с.

19. Энгельс Ф. Письмо А. Бебелю // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т.19. – М., 1961. – С.1–8.

20. Юрганов А. Русское национальное государство: Жизненный мир историков эпохи сталинизма. – М.: РГГУ, 2011. – 765 с.

References

1. Alatorceva A. I. Sovetskaja istoricheskaja nauka na perelome 20–30-h godov / A. I. Alatorceva // Istorija i stalinizm / Sost. Mercalov A. N. – М.: Politizdat, 1991. – S.248–283.

2. Dnevnik istorika S. A. Piontkovskogo (1927–1934) / Otv. red. A. Litvin. – Kazan': Kazan. gos. un-t, 2009. – 516 s.

3. Dunaevskij V. A. O pis'me Stalina v redakciju zhurnala «Proletarskaja revoljucija» i ego vozdeystvii na nauku i sud'by ljudej / V. A. Dunaevskij // Istorija i stalinizm / Sost. Mercalov A. N. – М.: Politizdat, 1991. – S.284–297.

4. Zimin A. U istokov stalinizma. 1918–1923 / A. Zimin – Parizh, 1984. – 402 s.

5. Istorija VKP(b) / sost. D. Kin i dr.; pod obshh. red. Em. Jaroslavskogo. – Т.4. – М.–Л., 1929. – 452 s.

6. «Kratkij kurs istorii VKP(b)». Tekst i ego istorija: V 2 ch. / sost. M. Zelenov, D. Brandenberger. – Ch.1: Istorija teksta «Kratkogo kursa istorii VKP(b)», 1931–1956. – М.: Politicheskaja jenciklopedija; Fond «Prezidentskij centr B. N. El'cina», 2014. – 791 s.

7. Kurskij D. Otchet Central'noj revizionnoj komissii / D. Kurskij // XV S'ezd Vsesojuznoj kommunisticheskoj partii–(b). Stenograficheskiy otchet. – М.–Л., 1928. – 1416 s.

8. Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR / Pod red. M. Nechkinoy i dr. – Т.4. – М.: Nauka. – 854 s.

9. Platforma «Sojuza marksistov-lenincev» («Gruppa Rjutina»). Stalin i krizis proletarskoj diktatury (nachalo) // Izvestija CK KPSS. – 1990. – №8. – S.200–207.

10. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no-politicheskoy istorii. – F.17. – Op.3. – Spr.865.

11. Sluckij A. Bol'sheviki o germanskoj social-demokratii v period ee predvoennogo krizisa// Proletarskaja Revoljucija. – 1930. – №6 (101). – Rezhim dostupu: <http://revtribuna.org/?p=859> (data zvernennja: 24.07.2017).

12. Stalin I. Istoricheskaja ideologija v SSSR v 1920–1950-e gody: Perepiska s istorikami, stat'i i zametki po istorii, stenogrammy vystuplenij. Sbornik dokumentov i materialov. Chast' 1. 1920–1930-e gody / Stalin I.; sost., predisl., komment. M. V. Zelenova. – SPb.: Nauka–Piter, 2006. – 496 s.

13. Stalin I. Na putjah k Oktjabrju: Stat'i i rechi. Mart–oktjabr' 1917 / I. Stalin. – М., 1925. – 221 s.

14. Stalin I. O industrializacii i hleboj probleme // Stalin I. Sochinenija. – Т.11. – М., 1949. – S.157–187.

15. Stalin I. O nekotoryh voprosah istorii bol'shevizma. Pis'mo v redakciju zhurnala «Proletarskaja Revoljucija» // Stalin I. Sochinenija. – Т.13. – М., 1951. – S.84–102.

16. Stalin I. Politicheskij otchet Central'nogo komiteta XVI s'ezdu VKP(B) // Stalin I. Sochinenija. – Т.12. – М., 1949. – S.235–373.

17. Такер Р. Сталин. История и личность: Путь к власти. 1879–1929; У власти. 1928–1941 / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 864 с.

18. Shapiro L. Kommunisticheskaja partija Sovetskogo Sojuza / Perv. s angl. V. Frank. – Florencija, 1975. – 933 s.

19. Jengel's F. Pis'mo A. Bebelju // Marks K., Jengel's F. Sochinenija. – Т.19. – М., 1961. – S.1–8.

20. Jurganov A. Russkoe nacional'noe gosudarstvo: Zhiznennyj mir istorikov jepohi stalinizma. – М.: RGGU, 2011. – 765 с.

Slobodian S. O., postgraduate, Department of Modern and Contemporary History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), stasslobodian@gmail.com

Letter by J. Stalin to the editorial board of the journal «Proletarian Revolution»: context, content, consequences

This article explores one of the most known publications by Stalin – his letter, which is called «About some issues of the Bolshevism history», to the editorial office of «Proletarska revoliutistia» journal. The author is looking into the circumstances under which the letter appeared, analyzing its content and soviet historians' reaction to it. In spite of the letter being emotional, its content was well aligned with Stalin's

political goals and his plans for historical science. Being fiercely protective of Lenin's innocence as a «genuine Bolshevik», he made it clear that any critique of the new leader is also intolerable. The use of such expressions as «rotten liberalism» referring to editorial offices and «trotskyist smuggler» to the address of historians made both reconsider the principles of their work and be much more attentive to the speeches and publications of the supreme party authorities. The publication of the letter along with the other measures taken by the Central committee of the party led to Stalin and his milieu being directly in control of the creation of the most important historical works.

Keywords: J. Stalin, E. Yaroslavsky, Stalinism, historians, history politics.

* * *

УДК 130.1:316.012

Іванов Є. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, філософії і права, Одеська національна академія харчових технологій (Україна, Одеса), ivanovev77@gmail.com

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗЛАД СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Автор даної статті дослідив систему соціального управління в Радянському Союзі. Застосовано було методи аналізу, моделювання, системний підхід. З'ясовано, що в СРСР внаслідок дегуманізації державних та соціальних інститутів виник глибокий розлад функцій соціального управління, що призвів до серйозних суспільних деформацій та негативних явищ: низької продуктивності праці, пригнічення економічної ініціативи населення, алкоголізм, низький рівень життя, дефіцит продуктів народного споживання. Функція осягання знаходилась в значній мірі під впливом ідеології, яка хоча й містила елементи наукового знання, в цілому, виявилась не придатною для аналізу проблем соціального управління. Через це цілі та завдання управлінської системи не могли бути виконані, тим більше, що більшовицький режим мав на меті не всебічний розвиток людського потенціалу СРСР, а світову революцію. Осмислення соціальної реальності та відповідних процесів у інших країнах було практично повністю заблоковано.

Ключові слова: тоталітаризм, функції соціального управління, осягання, людський потенціал.

Актуальність соціально-філософського аналізу тоталітарного ладу, побудованого в Радянському Союзі логічно випливає з необхідності подолання наслідків минулого. В Україні даний процес розтягнувся на десятиріччя. На жаль, наше суспільство до цих пір болісно сприймає обговорення питань, пов'язаних з проблемою тотального контролю над особистістю, в тому числі, і декомунізацію. Українське суспільство перебуває в транзитивному стані і дослідження сутності тоталітаризму та усвідомлення небезпек для демократичного розвитку країни є необхідним та злободенним. Філософське підґрунтя для осмислення сутності тоталітаризму радянського типу у своїх працях заклали М. Гайдеггер, Г. Арендт, К. Поппер, Ж. Желев, С. Жижек, Р. Арон, Р. Дарендорф та інші вчені. Вони підкреслювали необхідність значних особистих зусиль індивіда для його самозбереження в рамках тоталітарного соціуму, обґрунтовували можливості для екзистенційного та соціально-політичного спротиву тоталітарному левіафану. Серед українських дослідників, у фокусі яких перебуває даний суспільний лад, можна назвати О. А. Феоктистову, А. В. Пехніку, О. Г. Данильяна, В. М. Чабану. Ці дослідники розкрили фальшиву, псевдогармонійну сутність тоталітаризму. Більш або менш детально філософський зріз проблеми керування суспільством в авторитарних та демократичних соціумах було розглянуто в дослідженнях таких мислителів, як Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Г. Гегель, К. Маркс, О. Шпенглер, К. фон Клаузевіц, Г. Спенсер,